

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์หรือมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ โดยทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในภาวะสมดุลตามธรรมชาติ (นิวัติ, 2546) ทรัพยากรที่ดินจัดได้ว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นฐานของทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ รวมทั้งยังเป็นแหล่งของปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ การใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสมจะส่งผลดีต่อทั้งระบบนิเวศโดยรวมและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ซึ่งรวมตัวเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และทำให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติ ตลอดจนทำให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และนิเวศวิทยา (สุรรัตน์, 2550) การใช้ประโยชน์ที่ดินแบบวนเกษตรเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบหนึ่งที่มีไม้ยืนต้นเป็นพืชหลักและปลูกควบคู่กับพืชล้มลุกและ/หรือปศุสัตว์ ซึ่งเน้นการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสมกับสมรรถนะของดิน โดยองค์ประกอบต่างๆ จะมีความสัมพันธ์กันทั้งในด้านนิเวศวิทยาและเศรษฐกิจ เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบวนเกษตรจะช่วยในแง่ของการปรับปรุงสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดความสามารถในการผลิตอย่างยั่งยืน และสามารถทำให้ดินมีระดับความยั่งยืนได้สูงกว่าเกษตรกรรมที่พบทั่วไป (Bellows, 1992) ซึ่งความยั่งยืนมีความสำคัญต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน การพัฒนานวนเกษตรให้เกิดความยั่งยืนจะต้องยึดถือความสมดุลทั้งด้านการผลิต สังคมและกายภาพ โดยระบบวนเกษตรจะต้องให้ผลผลิตตามความต้องการจะต้องประยุกต์ใช้ได้กับชุมชนและจะต้องมีการอนุรักษ์ดิน น้ำ และทรัพยากรอื่นๆ ที่ส่งเสริมความยั่งยืนในระบบ (Young, 1989) ซึ่งหลายประเทศใช้ระบบวนเกษตรเป็นเครื่องมือในการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างภาคเกษตรกรรมและป่าไม้ รวมทั้งใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ให้กลับคืนมาจากพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมอีกด้วย

ในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งส่งผลให้ความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพิ่มขึ้น โดยจะเห็นได้จากพื้นที่ประเทศไทย

ประมาณ 320 ล้านไร่ มีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่เหมาะสมต่อสมรรถนะของที่ดินประมาณ 191 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 59.69 ของพื้นที่ประเทศโดยรวม (กรมพัฒนาที่ดิน, 2548) รัฐบาลของประเทศไทยเริ่มเห็นความสำคัญของปัญหาการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้น ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากเดิมที่เน้นเศรษฐกิจและสังคมเท่านั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะแผนปฏิบัติการ 21 ที่เน้นให้มีการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 และ 10 ก็ได้นำหลักการนี้มาใช้ในการวางแผนการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง โดยนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางที่ยึดหลักทางสายกลาง (ปรีชา, 2541) รวมถึงเน้นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดินแบบวนเกษตรจึงสอดคล้องกับแผนพัฒนาฯ และแนวทางการพัฒนาประเทศ เนื่องจากวนเกษตรเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบหนึ่งที่มีการปลูกพืชหลายชนิดแบบผสมผสานกัน โดยเน้นให้มีการปลูกไม้ยืนต้นและพืชล้มลุกเพื่อประโยชน์ของเกษตรกร ชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้บรรลุความยั่งยืนของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจุบันระบบวนเกษตรได้ถูกบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาด้านการป่าไม้และการเกษตร เนื่องจากเป็นระบบการใช้ที่ดินซึ่งมีความสามารถในการให้ผลผลิตทั้งเนื้อไม้ อาหารที่อยู่อาศัย ฟืน ถ่าน ไม้ใช้สอย และเป็นรายได้เสริมควบคู่กับการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านในพื้นที่สูงทางภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งดำรงชีพอยู่ร่วมกับป่าไม้อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาและพื้นที่เชิงเขา แต่เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้มีการขยายพื้นที่เข้าไปในพื้นที่ป่าไม้บนที่สูงมากขึ้น ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ แต่อย่างไรก็ตามยังคงมีตัวอย่างของบางพื้นที่ ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเข้มข้นในพื้นที่ราบลุ่มและมีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานในพื้นที่เชิงเขาและพื้นที่รอบๆ บ้าน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติกันมาช้านาน ดังเช่น วิธีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านแม่สาบ ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้รอบหมู่บ้านยังคงหนาแน่น มีทรัพยากรน้ำที่อุดมสมบูรณ์สามารถหล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรได้ตลอดทั้งปี จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินหลายรูปแบบ โดยเฉพาะระบบวนเกษตรในพื้นที่หมู่บ้านแม่สาบนี้ มีส่วนช่วยอนุรักษ์และสร้างเสริมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในพื้นที่ได้อย่างไร ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไรบ้าง ปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.2 ประเด็นปัญหา

- 1) ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่อย่างไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบวนเกษตร
- 2) ชุมชนมีการทำการเกษตรแบบเข้มข้นมากในพื้นที่ ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติยังคงความอุดมสมบูรณ์ ระบบวนเกษตรมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร
- 3) แหล่งน้ำ ขนาดพื้นที่ แรงงานในครัวเรือน และขนบธรรมเนียมประเพณี มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบวนเกษตรของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาพรวมและศึกษาการใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบวนเกษตรของชุมชนบ้านแม่สาบ
- 2) เพื่อศึกษาระบบวนเกษตรในหมู่บ้านประกอบด้วย องค์ประกอบ นิเวศวิทยา และโครงสร้างในระบบ ตลอดจนความสัมพันธ์ของการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบวนเกษตรกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน
- 3) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบวนเกษตรของชุมชน ได้แก่ แหล่งน้ำ ขนาดพื้นที่ แรงงานในครัวเรือน และขนบธรรมเนียมประเพณี

1.4 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาบสามารถศึกษาวิจัยได้หลายประเด็น สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะศึกษาบางประเด็นเท่านั้น เนื่องจากมีความจำกัดทางด้านเวลา และความเชี่ยวชาญเฉพาะของผู้วิจัยที่ไม่มีพื้นฐานทางด้านปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการ จึงสามารถศึกษาได้เฉพาะหัวข้อที่สำคัญเท่านั้น โดยจะศึกษาถึงรูปแบบของการใช้ประโยชน์ที่ดิน นิเวศวิทยาและความอุดมสมบูรณ์ของระบบวนเกษตรในภาพรวมของหมู่บ้าน แล้วจะศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับระบบวนเกษตรของชาวบ้านแม่สาบว่าก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร รวมถึงศึกษาปัจจัยเกี่ยวกับแหล่งน้ำ ขนาดพื้นที่ แรงงานในครัวเรือน และขนบธรรมเนียมประเพณีว่ามีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบวนเกษตรและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านหรือไม่ อย่างไร

โดยศึกษาเฉพาะบ้านแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นกลุ่ม
ไทลื้อที่มีวิถีการดำรงชีวิตใกล้ชิดและพึ่งพิงธรรมชาติ มีการใช้ประโยชน์ที่ดินและ
ทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจและสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved